

Світлана ГІРНЯК

Відомий культуролог М.Бахтін писав: “Три сфери людської культури – наука, мистецтво, життя – знаходять єдність лише в особі, яка прилучає їх до своєї єдності”.¹ Коли людина у мистецтві, її немає в житті, і навпаки. “Мистецтво і життя як одне ціле, – стверджує Бахтін, – але повинні стати у мені єдиним”;¹ Саме такою єдністю, про яку мріяв учений, у кожній людині є мовотворчість – особливий вид творчої діяльності людини, що йде в ногу з життям, розвивається і живе в ньому, немислима без нього (життя).

“Мова є мовби зовнішній прояв духу народів: мова народу – його дух, і дух народу його мова, й важко уявити собі щось більш тотожне. Яким чином виявляється, що вони зливаються в єдине і недоступне розумінню джерело, залишається загадкою”.² Мова залежить від національного походження, що має велику владу над усіма проявами індивідуальності. Якщо б мова батьківщини, завдяки своєму виникненню із глибин людської істоти, не вступала у реальний та сутнісний зв’язок із національним походженням людини, то вона не перевершувала б іншу (чужу) мову своєю “владою над серцем”, милозвучністю, що чарує нас при поверненні додому. І справа тут, безперечно, не у висловлюваних нею ідеях або почуттях, а саме у тому, що є найбільш індивідуальне, – в її звуках; а разом із рідною мовою ми сприймаємо мовби часточку нашої індивідуальності.²

У кожній людині мова закладена в повному об’ємі, а це означає, що “в людині живе прагнення... під дією зовнішніх та внутрішніх сил породжувати мову”.² Отже, мовотворчість – життєва необхідність будь-якої людини, і, як зауважив Н.Ф.Клименко, вже немовля, починаючи говорити, стає мовцем і одночасно включається в процес творення нових слів.³ Саме тому в мові слід бачити вічно породжуючий себе організм, у якому закони творення визначені, але об’єм і спосіб залишаються цілковито довільні. Теоретики Відродження, безперечно, мали рацію, підкреслюючи людську природу мови, однак мова, об’єктивно функціонуючи, одночасно і не залежить, і залежить від діяльності людей, що розмовляють нею. Тому й дослідження мови можуть бути одночасно і об’єктивними, і нормативними.

У 60-ті роки XIX століття Макс Мюллер стверджував, що люди не можуть впливати на мову перш за все тому, що вони не здатні будувати її так, як вони зводять будинки, створюють скульптури, складають поеми. Отже, мова, за Мюллером, належить до наук природничих, а не суспільних.⁴ Важко беззастережно погоджуватись чи не погоджуватись із вченим, адже мова — це унікальна “величина”, що, з одного боку, дана людині природою, а з іншого – здатна функціонувати та розвиватись лише у суспільстві (колективі, групі людей).

Американський лінгвіст Н.Хомський у творах останніх років, усупереч раннім своїм твердженням, підкреслював, що будь-яка мова має “творчий характер” (у Холла дещо інакше “вільна мова творчість індивідуума”). Проте проблему “творчого характеру” мови

вчений зводить до “дару мови”, який у всіх людей виявляється вродженим.⁵ Н.Хомський зауважує і наголошує, що “дар мови” сам по собі дуже важливий, але ним зовсім не вичерпується активна позиція людей у сфері самої мови. Мова – одне із тих явищ, які стимулюють людську духовну силу до постійної діяльності, бо вона і духовні сили розвиваються не окремо і не послідовно, а складають нероздільну єдність інтелектуальних здібностей. “Народ створює свою мову як знаряддя людської діяльності, дозволяє їй вільно розгорнутися зі своїх глибин, і разом із тим шукає і знаходить щось реальне, щось нове й вище; а досягаючи цього на шляху поетичної творчості та філософських передбачень, він у свою чергу чинить зворотню дію і на свою мову. І якщо перші, найпримітивніші та ще не оформлені спроби інтелектуальних поривів можна назвати літературою, то мова розвивається у нерозривному зв’язку з нею”.²

Виникнення мови зумовлене внутрішньою потребою людини, внаслідок чого вона (мова) стає не просто і тільки засобом спілкування людей, а, будучи закладеною в самій природі людини (В. Гумбольдт, Н. Хомський), стає необхідною умовою для розвитку духовних сил і формування світогляду конкретної людини і народу в цілому.

Свідома дія людей на мову цілком можлива в різних її сферах, що аж ніяк не суперечить об’єктивності розвитку самої мови, яка має багато “людськисного”, і ця “людськисність” помітна в лексиці, стилістиці, в її історичному розвитку, нескінченно різноманітних виражальних можливостях. Активна позиція людей у сфері рідної мови приводить до постійної та глибокої взаємодії між мовою та її носіями, котрі свідомо і несвідомо діють на неї, її норми, можливості та ресурси. Жива мова – це плід, вдалий плід мовотворчого пориву, що з буйною силою прокладає собі розмаїті шляхи всередині єдиної історії людства. Саме тому словотворчість продукт людської діяльності, в ході якої людина неминуче вступає в певні взаємини з дійсністю, з іншими людьми (носіями мови), мовним процесом у цілому. Здатність до словотворення виявляє творчий потенціал людини, який дає їй змогу відчувати себе “Творцем” і прилучитись до мистецтва, тієї особливої форми людської діяльності, що “зародилась на зорі цивілізації і впродовж тисячоліть була добрим другом та задушевним супутником людини, виразником її дум, почуттів, намірів”.⁶ Слово сьогодні, як і сотні років тому, постає як єдність конкретних, загальних та індивідуальних, нейтральних і моцїно забарвлених значень, його неможливо замінити нічим іншим. Саме слова мають здатність узагальнювати й одночасно позначати індивідуально неповторне: вони нерозривно пов’язані з нашими знаннями про світ, думками, почуттями і здатні заміщати ті речі та поняття, про які ми говоримо. Світ слів багатобарвний, цікавий, захоплюючий і ще до кінця не пізнаний. Як стверджує В.Гумбольдт, “мову... можна порівняти з мистецтвом, оскільки і те й інше прагне у чуттєвій формі відтворити невидиме... Однак, з іншого боку, мова деякою мірою протиставлена мистецтву, оскільки звичайно розглядається як засіб зображення”.⁷ Мистецтво слова якісно відрізняється від інших мистецтв живопису, скульптури, музики тим, що його матеріалом є пов’язане із словом внутрішнє уявлення, а це – явище “психічне”, найбільш гнучкий матеріал. На думку Гегеля, “для кожного художника не може бути байдужим матеріал, з яким він працює”.⁸

Будь-який матеріал, що використовується у мистецтві для втілення задуму художника, має певні фізичні властивості й підпорядковується відповідним законам, з якими митець не може не рахуватись. Властивості матеріалів обумовлюють відмінності у способах втілення образів у різних видах мистецтва. Власне, саме різноманітність видів мистецтва зумовлена неоднаковою матеріальною природою властивих їм способів створення

образів, а також особливостями їх сприйняття.

Бронза, мрамур, глина, фарби дозволяють у деталях передавати зовнішність людини. Цей матеріал дає змогу увічнити певну мить із життя людини. І ще один нюанс: на основі нашого знання людської природи і суспільного життя ми маємо змогу домальовувати (хоча і в уяві) картину, створену художником. Образ пана Буало чи Луї Паскаля, створений Тулуз Лотреком, не містить розгорнутої картини внутрішнього життя цих людей. Однак активне глядацьке “домальовування” та “додумування” допомагає скласти відносно повне уявлення про зображувану особу. Скульптор та художник мовби запрошують своїх глядачів до співтворчості.

У розпорядженні композитора – інший специфічний матеріал. За допомогою звуків він створює особливу картину світу. Музичний образ створюється звуковими коливаннями і може існувати лише в часі. Проте музика відтворює відчуття людини, що сприймає навколишній світ. Музичний образ тонко й переконливо передає процес внутрішнього життя людини.

Слово – не тільки звуковий сигнал, воно – справжній образ, єдність вражень усіх людей різних поколінь, що розмовляли даною мовою. Воно не лише особливий знак якогось предмета, а справжній звуковий його образ. Кожне слово так навантажене спогадами та емоціями мільйонів поколінь, що воно справді стає вагомим. Як зазначає О.Толстой, неодноразово повертаючись до питання взаємодії мови, свідомості та суспільного буття, мова це слід гігантської продуктивної праці людського суспільства.⁹

Слово як матеріал мистецтва має справді безмежні та унікальні можливості, про що вже неодноразово говорили не лише богослови, але й діячі науки, письменники та філософи. Мовознавець Б.Головін, зіставляючи можливості мови та інших засобів спілкування, стверджує: “Справді, якою обмеженою та жалюгідною є мова жестів у порівнянні із звуковою людською мовою! Можливості музики та образотворчого мистецтва дуже великі, проте вони обмежені й “однобічні” у порівнянні із можливостями мови. Музика не може виразити ніяких... понять та зв'язних думок – вона передає почуття та настрої... І образотворче мистецтво, якими великими не були б його можливості, не слід порівнювати з мовою у здатності служити засобом спілкування: воно, як і музика, не виражає понять, суджень та висновків”.¹⁰

А про те, наскільки слова, як матеріал мистецтва, вагомі для сприйняття великого майстра, можна робити висновок і з висловлювання англійського письменника Сомерсета Моєма: “Слова мають вагу, звук, вид; тільки пам'ятаючи про ці три властивості, можна написати фразу, приємну і для ока, і для вуха”.¹¹ Ще один англійський письменник (Г.Уелльс), пов'язуючи мову, як матеріал, із мисленням та суспільним життям, писав: “Мова – також знаряддя, як предмет і з каменю чи сталі; як і машина, мова створює речі; використання мови має й соціальні наслідки... Є багато такого, що можна висловити лише англійською, а не французькою чи російською, і навпаки”. Таким чином, можемо зауважити, що перед думкою, вираженою за допомогою слова, немає нічого прихованого, недостатнього для пізнання людською свідомістю, а є лише непізнане.

Слово як елемент мови несе не лише семантичну, а й естетичну інформацію: доносить її до нашого розуму, діє на почуття своєю образністю, незвичністю, звуковою організацією тощо. Особливість мови – в її схильності до словотворчості, що проходить у кількісному та якісному плані: мова безперервно поповнюється новими словами, а їх значення, образно-виражальні можливості збагачуються, доповнюються новими відтінками.

Утворення слів пов'язане з необхідністю виражати нові поняття, що формуються у ході людської діяльності, здійснюються у сучасній українській мові на базі вже існуючих слів і ґрунтується на певних взаємозв'язках між групами слів.

Таким чином, безперечним є той факт, що лексичні мовленнєві одиниці – це матеріал словесного мистецтва, як мармур і бронза в скульптурі, фарби в живописі, звуки в музиці. Істинна перевага мови полягає у тому, що, розвиваючись із “чистого начала” і з необхідною свободою, вона набуває здатності підтримувати енергетичну діяльність інтелектуальних сил людини.

Усе викладене дає змогу зрозуміти позицію Бенедетто Кроче, який прямо і беззастережно ототожнював естетику з лінгвістикою: “...наука про мистецтво і наука про мову, естетика та лінгвістика, взяті в їх істинному значенні, є вже не дві окремі науки, а одна і та ж наукова дисципліна”.¹² Отже філософія, що створює підґрунтя (базу) і окреслює перспективи та тенденції розвитку будь-якої наукової дисципліни (в тому числі лінгвістики як науки про мову та естетики, як науки про мистецтво), є тією унікальною наукою, що може об'єднати те, що, здавалось би, не підлягає об'єднанню, адже загальна лінгвістика в тому, що в ній зводиться до філософії, є не що інше, як естетика, а філософія мови та філософія мистецтва – це одне і те ж.

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества, – М., 1979, – С. 5.
2. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – М., 1934. – С. 68.
3. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. – К., 1991. – С. 287.
4. Макс Мюллер. Чтения о науке о языке. –С-Пб., 1865. – С. 3-15.
5. Chomsky N. Language and Mind. – N.Y., 1968. – P. 3.
6. Храпченко М.Б. Литература и искусство о современном мире // Собрание сочинений. – Т.4. – С.47.
7. Вильгельм фон Гумбольдт. Язык й философия культуры. – М., 1985. – С. 379.
8. Гегель. Сочинения. – Т. 14. – С. 144.
9. Толстой А.Н. Полное собрание сочинений. – Т.13. – М., 1943-1953. – С. 357.
10. Гововин Б.Н. Введение в языкознание. – М., 1977. – С.13.
11. Моем В. Сомерсет. Подводя итоги. – М., 1957. – С. 40.
12. Кроче Б. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика. – М., 1920. – С. 160.

С. Гірняк. Слово - як вид мистецтва // Слово №2 (23) (2005) 22-24